

Отримано: 15.11.2019 р.

Прорецензовано: 25.11.2019 р.

Прийнято до друку: 03.12.2019 р.

e-mail: iryna.rybachok@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-29-132-138

Рибачок І. Журнал «Громадянка» як джерело до вивчення діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 132–138.

УДК 930.2:94(477).154

Ірина Рибачок

ЖУРНАЛ «ГРОМАДЯНКА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК НА ЕМІГРАЦІЇ

У статті розглянуто історію заснування та видання жіночого журналу «Громадянка», що виходив щомісячно протягом 1946–1950 рр. у Західній Німеччині. Цей часопис є важливим джерелом до вивчення становища українського жіноцтва на еміграції в Ді-Пі період. Журнал «Громадянка» виконував функцію друкованого органу Об'єднання українських жінок на еміграції (далі – ОУЖ) – жіночої організації, що була створена у грудні 1945 р. на жіночому з'їзді в Автсбургу. «Громадянка» є важливим джерелом до вивчення різноманітних аспектів діяльності ОУЖ протягом (1946–1950). Зокрема, розкриває інституційну будову та основні напрями діяльності жіночого об'єднання, співпрацю ОУЖ з іншими українськими жіночими організаціями за кордоном, особливості таборового періоду крізь призму жіночого бачення.

Ключові слова: преса, Ді-Пі табори, Об'єднання українських жінок на еміграції, «Громадянка», жіночі організації.

Iryna Rybachok

HROMADIANKA (THE FEMALE CITIZEN) JOURNAL AS A SOURCE FOR THE STUDY OF THE UKRAINIAN WOMEN'S ASSOCIATION IN EMIGRATION FUNCTIONING

The paper contains an overview of the history of women's monthly journal "Hromadianka" ("The Female Citizen") issued in West Germany in 1946–1950. This periodical is an important source of the study of the position of Ukrainian women in emigration in the DP period. The "Hromadianka" journal was performing the function of an organ of press of the Ukrainian Women's Association in Emigration, a women's organization which was founded in December 1945 in the women's congress in Augsburg.

Despite hardships of the life in emigration, the journal includes various materials of patriotic, historical, literary, ethnographical and political nature together with a series of practical sections for women. A significant part of the publications in the journal exposes the situation of women in DP camps and can serve as a source for the research into the activity of Ukrainian women in West Germany after the Second World War.

The large majority of the publications in the journal are dedicated to organizational activity of the Ukrainian Women's Association in Emigration. In particular, on the pages of "Hromadianka" the readers could find the materials of women's congresses which took place in West Germany in 1945–1950, the information about the composition and functions of the Central Council of the Ukrainian Women's Association in Emigration, speeches, statistic data on the number of the centers of the Association in West Germany, reports of plenary sessions of the Central Council and regional councils, notices of the functioning of specific delegations and members of the Association.

Specifically, the feminist ideology and women's emancipation were not represented on the pages of "Hromadianka". On the contrary, the journal cultivated national and patriotic ideology, women were assigned to the function of the teacher of conscious Ukrainians, and the guardian of Ukrainian traditions abroad, which was also closely connected with unification and assistance to the members of the Ukrainian community who found themselves beyond their native land and were undergoing all the difficulties of the post-war devastation and insecure position having the status of a political refugee.

Key words: press, DP camps, Ukrainian Women's Association in Emigration, Hromadianka, women's organizations.

Важливим напрямком діяльності української еміграції у Ді-Пі період була видавнича діяльність. У надзвичайно складних умовах післявоєнного часу в статусі переміщених осіб українці видавали художню, науково-популярну, наукову, навчальну літературу та заснували низку періодичних видань, що виходили у Ді-Пі таборах. Таборова періодика становить значний інтерес для дослідників української еміграції третьої хвилі, адже вона є важливим джерелом про різноманітні напрямки діяльності та становище українських переміщених осіб у Західній Німеччині, Австрії, Італії у повоєнний час.

Зазначимо, що сьогодні наявні окремі бібліографічні покажчики української преси у Ді-Пі таборах [34], дослідження про таборіві періодичні видання Н. Сидоренко [26], М. Присяжного [24], Л. Запольської [8], праці про окремі таборіві часописи В. Тарасова [28], С. Козака [11], О. Яся [32] та ін. Водночас, донині не маємо повної бібліографії видань цього періоду. Це пов'язано з кількома причинами. По-перше, специфічними умовами появи та поширення зазначених видань у таборах для переміщених осіб. Йдеться про те, що вони друкувалися часто циклоstileвим способом, а відповідно їх тираж був невеликий. Крім того, частина видань, які не мали ліцензії німецької адміністрації, виходили як додатки до газет і журналів, що мали відповідні дозволи, але при цьому були цілком окремими часописами. По-друге, це пов'язано зі станом збереження та розпорошеністю таборівих видань по різних бібліотечних, музейних, архівних колекціях зарубіжної україніки в Німеччині, США, Канаді та інших країнах.

Таборова періодика включала різні за призначенням часописи: інформаційні, суспільно-політичні, мистецькі, сатиричні, дитячі, жіночі та ін. Відомо про видання у таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині таких жіночих часописів: «Українка» (Ганновер), «Українка на чужині» (Діллінген), «Таборянка» (Геттінген), «Громадянка» (Мюнхен) [1, арк. 38; 3; 29; 30]. Виникнення жіночої преси у Ді-Пі таборах можна розглядати як логічне продовження традиції видання українських жіночих часописів, що постали на західноукраїнських землях на початку ХХ ст. Жіноча преса в Ді-Пі таборах стала важливою частиною жіночого руху, тому що вона мала не лише інформаційне значення, але була інструментом, через який здійснювалося формування громадської думки про жінок та відображались позиції та значення жінок у громаді. Отже, жіночі видання є цінним джерелом до вивчення становища українського жіноцтва в таборах для переміщених осіб в Західній Німеччині. Зауважимо, що виявлення та дослідження джерельної бази до історії українського жіноцтва, жіночого руху та його інституційного оформлення у Ді-Пі таборах є одним із етапів для досягнення ролі і значення жіноцтва на еміграції загалом.

Одним із найуспішніших жіночих видань у таборах для переміщених осіб був журнал «Громадянка», який виходив з 1946 по 1950 рр. і виконував функцію друкованого органу Об'єднання українських жінок на еміграції – жіночої організації, що була створена в Авгсбурзі у грудні 1945 р. [33, р. 208]. Фрагментарні згадки про видання жіночого журналу «Громадянка» містяться у статтях про діяльність ОУЖ, які написали організаторки та активні учасниці цього жіночого об'єднання – Марія Голуб [2], Стефанія Нагірна [16], Ірина Павликовська [21], Олександра Сулима [27], Ірина Козак [10]. Отже, метою статті є проаналізувати публікації в «Громадянці» та визначити інформативний потенціал часопису як джерела до вивчення діяльності ОУЖ.

Журнал «Громадянка» був друкованим органом ОУЖ, що видавався щомісячно протягом 1946–1950 рр. [25, с. 51]. Ідея видання українського жіночого журналу в післявоєнній Німеччині належала Вірі Шпаківській та Людмилі Коваленко-Івченко та була підтримана головою жіночого відділу Центрального Представництва Української Еміграції та головою ОУЖ Іриною Павликовською. У 1949 р. Людмила Коваленко-Івченко так згадувала про підготовку першого числа «Громадянки»: «Було то на початку 46 року, коли приїхала до мене п. Віра Шпаківська і заявила рішучо: «Ну, постанова пленуму є¹, мусимо видавати журнал». Спочатку це вплинуло приголомшуюче, але далі ми взялися до роботи і коли ввечері приїхала Голова п. Павликовська, то матеріал на пів журналу вже був у вчорні готовий. Вона не піддала нас охоти, лиш залякувала [...], – але ми були вже в трансі, і не слухали її, вимагаючи від неї лиш одного – першої статті до першого числа. І вона мусіла скапітулювати» [22, с. 4]. Перші три числа «Громадянки» виготовлено на циклоstile, інші – методом фотодруку. Крім того, частина номерів журналу з'явилися друком як додаток до тижневика «Час», що виходив раз на місяць. Це було пов'язано з тим, що було зроблено спробу унормувати та скоротити кількість періодичних видань в американській зоні окупації у серпні 1946 р. з т. зв. Пасінської конференції

¹ Йдеться про з'їзд українського жіноцтва в Авгсбурзі 15-16 грудня 1945 р. та заснування Об'єднання українських жінок на еміграції.

редакторів усіх національних груп [12, с. 229]. В. Маруняк зазначав, що кількість української преси зменшувалася поволі, адже під егідою ліцензованих газет чи журналів виходили у формі додатків нові, переважно фахові, журнали [12, с. 229]. Більшість таборових часописів видавали до середини квітня 1948 р., а потім відбулося чергове скорочення пресових органів усіх національних груп Західної Німеччини [13, с. 119]. Це скорочення здійснили представники окупаційної влади разом з ІРО (IRO – International Refugees Organization). Зокрема, вони видали нові ліцензії для таких українських часописів як «Неділя», «Українські вісті», «Українська трибуна», «Час», «Їжак» (Комар), «Пу-Гу», «Молоде життя», «Лис Микита» [13, с. 119], а журнали, що не мали ліцензії далі виходили як додатки до них. Варто зазначити, що питання отримання «Громадянкою» ліцензії неодноразово обговорювалося на жіночих з'їздах [1, арк. 27]².

Пресовою референткою ОУЖ була відома українська письменниця Людмила Коваленко-Івченко [1, арк. 14]. Саме вона стала редакторкою та адміністраторкою журналу «Громадянка» [1, арк. 21] і редагувала видання до свого переїзду до США у 1949 р. Редакторкою трьох останніх чисел цього жіночого часопису була відома громадська діячка Марія Бачинська-Донцова.

Фінансові витрати на видання українського жіночого журналу в Ді-Пі таборах покривали за рахунок членських внесків жінок, які входили до ОУЖ, прибутків від продажу журналу та пожертв, які складали на спеціальний пресовий фонд «Громадянки». На установчих зборах ОУЖ, що відбулися 15-16 грудня 1945 р., ухвалили членські внески у сумі однієї німецької марки місячно та т. зв. вписове – одна марка одноразово [16, с. 395]. Крім того, для фінансової підтримки «Громадянки» було створено спеціальний пресовий фонд, на який давали пожертви українські жіночі організації (напр., Союз українок Америки), активні діячки повоєнного українського жіночого руху (Стефанія Нагірна, Анна Оришкевич та ін.), українки, що переселилися з Ді-Пі таборів на постійне місце проживання [15, с. 11]. Зазначимо, що нестача коштів змушувала часто припиняти видавничу діяльність у Ді-Пі таборах, тому в «Громадянці» можемо зустріти прохання про фінансову допомогу, заклики вступати в ОУЖ, надсилати статті та дописи до журналу. В часописі подібні оголошення представлено не лише словесно, але й у зображувальній формі (напр., карикатури: 1947, ч. 5, с. 4, 12).

Вартість одного числа «Громадянки» у 1947 р. становила три німецькі марки [19, арк. 1]. Зауважимо, що цей жіночий журнал розповсюджували не лише на теренах Західної Німеччини, але й у Бельгії, Канаді, США та інших країнах, куди виїжджали на постійне місце проживання членкині ОУЖ. Після продажу журналу кошти надсилали до Головної управи ОУЖ в Мюнхені. Внаслідок грошової реформи в Німеччині 1948 р. вартість «Громадянки» для членкинь ОУЖ становила 50 пфенігів [6, обкладинка]. Варто зазначити, що через грошову реформу 1948 р. уся українська преса в Німеччині перебувала в критичному фінансовому стані, в т. ч. і «Громадянка» [14, с. 31]. Важливо було добре налагодити продаж журналу не лише в Німеччині, тому для особливо активних діячок, що кольпортували (поширювали. – *І.Р.*) видання за межами Німеччини, в журналі розміщували подяки [23, с. 9].

Друкували «Громадянку» у видавничій спілці «Українського слова» (Регенсбург), друкарні Д. Сажніна (Авгсбург), А. Білоуса (Авгсбург), Б. Криницького (Авгсбург). Тираж журналу, ймовірно, був невеликий, адже пресова референтка Людмила Коваленко-Івченко на другому з'їзді ОУЖ (відбувся 29-30 березня 1947 р. у Ашаффенбурзі) зазначала, що жіночі обіжники та «Громадянка» не охоплюють 10 тис. членкинь організації [17, с. 4]. У 9-10 числі журналу за 1948 р. опубліковано лист колишньої голови делегатури в Людвігсбург-Цуффенгаузені, що емігрувала до Канади, в якому вона просила вислати їй журнали: «[...] Відносно «Громадянки», то прошу присилати 20 прим. наразі, думаю, що пізніше зможу більше розповсюдити. Прошу дуже прислати мені реферати, які тільки є у вас «на складі». Певно, вже вийшла «Громадянка» після з'їзду, дуже було б цікаво прочитати. Мої примірники «Громадянки» пішли в курс між людей. Деякі пані читають щойно тут, бо жили в Мюнхені і зовсім не знали про такий журнал. Це дивне, але правдиве. Я дала їм прочитати останнє число, а вони на другий день питають чи я маю ще інші числа. Я кажу їм, що маю всі від початку, але пані вже, певно, їх прочитали. «Ні, ми перший раз бачимо». Я лиш очі витріщила і замовкла. Бо жити в Мюнхені, а в Канаді перший раз побачити «Громадянку»» [18, с. 15]. Про невеликий тираж, ймовірно, свідчать і спогади голови регенсбурзької делегатури ОУЖ Марії Голуб, що писала: «[...] в

² Авторка статті висловлює щирі подяки ректору Українського Вільного Університету, проф. д-р Марії Пришляк, працівникам архіву УВУ п. Іванні Ребет та о. Віктору Головачу за дозвіл та сприяння копіювання матеріалів архіву, а також студентам факультету міжнародних відносин Національного університету «Острозька академія» та УВУ Олії Голубош та Івану Лосюку за копіювання архівних матеріалів із теки «ОУЖ» архіву УВУ.

неділі чи свята відбувалися відчити, концерти, театральні вистави, сходи студентів, збори Пласту чи СУМ-у та інших організацій. На жіночих сходинах читали спільно жіночий журнал «Громадянку» [2, с. 420].

У першому числі «Громадянки» зазначено мету жіночого видання у Ді-Пі таборах: «Цим журналом розпочинаємо поступову і спокійну працю вкорінення в жінках розуміння своєї ваги, свого величезного значення і відповідальності, працю для вироблення в них свого погляду на всі справи» [3, с. 1]. Отже, у важких умовах таборового життя післявоєнної Німеччини жіночий журнал не тільки відіграв важливе значення у справі згуртування українського жіноцтва у Ді-Пі таборах, інформування про актуальне становище української еміграції у післявоєнній Німеччині, надавав низку практичних порад по веденню домашнього господарства у специфічних таборових умовах, а й був виразником позиції, ролі українського жіноцтва на еміграції.

У журналі діяло кілька постійних тематичних рубрик. Зокрема, «Вісті з Централі», «По наших делегатурах», «Мати і дитина», «Вікно у світ», «Слово письменницям», «Практичні фахові поради», «Дещо з куховарства», «Вчимося шити», «Сторінка мод» та ін. Наприклад, у рубриці «Слово письменницям» друкувалися твори Ганни Черинь, Оксани Лятуринської, Людмили Коваленко, Уляни Кравченко, Катрі Гриневичевої та ін. На сторінках «Громадянки» публікували свої матеріали Оле-на Кисілевська, Олена Шепарович, Марія Струтинська, Галина Лашенко, Дарія Крохмалюк, Дарія Ребет, Любов Дражевська та ін. Загалом у «Громадянки» протягом 1946–1950 рр. представлено низку матеріалів патріотичного, історичного, літературного, етнографічного, політичного характеру та практичних порад для жінок. Значна частина публікацій часопису розкриває становище жіноцтва у Ді-Пі таборах та є важливим джерелом до вивчення діяльності українок в Західній Німеччині після Другої світової війни.

Найбільша кількість публікацій у часописі присвячена організаційній діяльності ОУЖ. Відомості про організаційну, культурно-освітню, допомогову, видавничу діяльність ОУЖ друкувалися у рубриках «Вісті з Централі» та «По наших делегатурах», які містилися у кожному числі журналу. Зокрема, у зазначених рубриках на сторінках «Громадянки» вміщено матеріали чотирьох жіночих з'їздів (в Авгсбурзі (15-16 грудня 1945 р.), Ашаффенбурзі (29-30 березня 1947 р.), Штуттгарті (у вересні 1948 р.), Новому Ульмі (у березні 1950 р.)), відомості про склад та функції Головної управи ОУЖ, промови, статистичну інформацію про кількість осередків ОУЖ у Західній Німеччині, звіти пленумів Головної управи та обласних рад, повідомлення про працю окремих делегатур і членкинь організації тощо.

ОУЖ мало трирівневу будову, тому окрім головної управи, у 1946 р. діяли два обласні відділи (Авгсбурзький та Регенсбурзький) та місцеві делегатури (таборові) [3, с. 26]. У 1946 р. організація налічувала 53 делегатури, з них – 17 зосереджувалися в англійській зоні окупації Західної Німеччини, 2 – у французькій, 34 – в американській [3, с. 26–27]. Окремі делегатури були досить невеликими. Наприклад, до делегатури у Траунштайні на чолі з Оленою Кисілевською у січні 1946 р. входило 35 жінок, а за кілька місяців – 200 [3, с. 29]. Одним із важливих завдань організації було поширення її діяльності та зосередження навколо неї значної кількості жіноцтва. Відзначимо, що осередки зростали досить швидко. Так, 1947 р. до складу ОУЖ входили 72 жіночі делегатури, а для ефективнішої роботи були утворені нові обласні відділи у Вюртемберг-Бадені, Ашаффенбурзі, Ротенбурзі, Гесені. Водночас, у восьмому числі «Громадянки» за 1947 р. міститься інформація про те, що у деяких таборах невелика кількість членів у відношенні до кількості жінок у таборі [4, с. 10]. Символічною патронкою ОУЖ було обрано святу княгиню Ольгу. Щорічно 24 липня жіноцтво у таборах організувало відзначення дня Св. Ольги з різноманітними імпрезами (відзначенням членкинь ОУЖ, читанням рефератів, проведенням чайних вечорів з співами, грою на музичних інструментах). Зауважимо, що членкині ОУЖ мали відзнаку – брошку з образом кн. Ольги [5, с. 13].

У часописі знаходимо інформацію про співпрацю ОУЖ з жіночими організаціями інших національностей у Ді-Пі таборах, українськими жіночими організаціями в світі (СУА, КУК та ін.), допомоговими організаціями (КОДУС, СХС, ЗУАДК). Значна частина матеріалів присвячені становищу жінки у різних країнах світу – Бельгії, Франції, СРСР тощо.

Значна увага в «Громадянки» приділялася саме громадській праці жінки на еміграції, обов'язкам українки на чужині, вихованню молодого покоління. Для ОУЖ домінуючою була не боротьба за права жінок, а необхідність об'єднання у складних умовах задля майбутнього України, в якому жінка мала бути хранителькою української сім'ї, вихователькою дітей. У Ді-Пі таборах жінки здійснювали

патронаж дітей сиріт, інвалідів, людей похилого віку, вагітних жінок, тобто найменш захищених категорій діпів, яким важко було отримати афідевіт (дозвіл. – *I.P.*) на виїзд в країни постійного проживання.

Важлива роль відводилася національно-патріотичному вихованню українців на чужині, а жінка на еміграції розглядалася як берегиня українських традицій, які вона мала передавати власним дітям та попри віддаленість від Батьківщини виростити їх свідомими українцями. У зв'язку з цим, чимало статей присвячено збереженню історичної пам'яті, шляхом публікації різноманітних матеріалів про видатних українок, визначні історичні події, ювілейні дати. Зауважимо, що під егідою ОУЖ у Ді-Пі таборах часто влаштовувалися заходи присвячені вшануванню видатних українців та українок, відзначенню роковин певних історичних подій, облаштуванню місць пам'яті та некрополів українців на чужині. Наприклад, у Берхтесгадені за кошти та з ініціативи ОУЖ встановлено пам'ятник українській письменниці Катрі Гриневичевій, яка померла 26 грудня 1947 р. в таборі «Орлик» [7]. Делегатури ОУЖ влаштовували у своїх осередках вечори пам'яті Лесі Українки, княгині Ольги, Ольги Басараб, Олени Пчілки, вшановували роковини Крут. Крім того, жіноцтво, зберігаючи українські традиції, організовувало Маланчин вечір, новорічно-різдвяні свята, свято матері, свято Андрія, свято Миколая для дітей. Відомості про низку таких подій у Ді-Пі таборах та фото зі святкування друкувалися на сторінках «Громадянки».

У часописі містяться відомості про фахове навчання жінок у Ді-Пі таборах. Так, ОУЖ організувало низку практичних курсів для жінок (крою та шиття, виготовлення дитячої галантереї, куховарські, перукарські, санітарні та ін.) для полегшення працевлаштування на новому місці. Деякі жінки навчалися на таборових курсах, що традиційно вважалися чоловічими, наприклад, на курсах водіїв.

Значна увага на сторінках «Громадянки» присвячена допомогівій діяльності ОУЖ. Зокрема, йшлося про сприяння у переселенні сиротам, вдовам, хворим, людям похилого віку, в котрих не були зацікавлені країни, що приймали переміщених осіб на постійне місце проживання. Крім того, одним із завдань організації було допомагати найменш захищеним групам українських біженців у Ді-Пі таборах та поза ними. Так, делегатки ОУЖ склали списки дітей-сиріт, організували святвечір для самотніх таборян з традиційними стравами (борщ, вареники, кутя) та ін. У журналі висвітлювалися поїздки членів Головної управи за кордон з метою інформування про справи переміщених осіб та організації допомогівих акцій. Наприклад, під час свого перебування у США Ірина Павликовська, Дарія Ребет, Уляна Целевич, Любов Дражевська, Марія Химинець провели низку зустрічей з українською громадою з метою інформаційної та допомогівой акції у справі підтримки українських скитальців у Західній Німеччині [31]. Під час цих зустрічей було організовано збір коштів для фонду «Матері та дитини».

У рубриці «В жіночих організаціях» містилися статті та замітки про діяльність жіночих організацій в світі, але найбільша кількість публікацій присвячена українським жіночим товариствам за кордоном. Восьме число журналу за 1947 р. присвячено т. зв. заокеанським сестрам. У ньому подано інформації про Союз українок Америки, Комітет українок Канади, Союз українок Канади, деякі біографії їх активних діячок [4]. У 9-10 числі журналу за 1948 р. подано матеріали про Світовий конгрес українського жіноцтва, що відбувся 12-13 листопада 1948 р. у Філадельфії, де було створено Світову федерацію українських жіночих організацій (далі – СФУЖО) [5]. Варто зазначити, що ОУЖ входила до десяти основоположних організацій, які заснували СФУЖО. У I-му світовому конгресі українського жіноцтва взяли участь Ірина Павликовська (голова ОУЖ) та Дарія Ребет (референтка зв'язків в Головній управі ОУЖ) [5]. Низка статей та заміток журналу, присвячені історії українського жіночого руху, видатним постатям українського жіночого руху – Наталі Кобринській, Ользі Кобилянській, Олені Лотоцькій, Ганні Храпливій, Софії Парфанович та ін.

У журналі міститься ілюстративний матеріал, зокрема світлини українок у національних строях з різних українських регіонів, фотографії з виставок жіночих робіт та майстерень у Ді-Пі таборах, світлини управ окремих делегатур та ін. На особливу увагу заслуговують карикатури, які у сатиричній формі розкривають проблеми українських переміщених осіб, пов'язані із побутом, процесом переселення, гендерними відносинами у таборах.

Водночас, варто наголосити, що окремі проблеми українського жіночого руху в Європі після Другої світової війни з об'єктивних чи суб'єктивних причин, залишилися поза увагою часопису. Зокрема, не зустрічаємо відомостей про становище українок в післявоєнній Австрії, про заснування з ініціативи М. Рудницької в Австрії Союзу українок Європи, про розкол в українському жіночому русі в

Ді-Пі період. Майже не представлено серед публікацій «Громадянки» матеріалів про питання дискримінації жінок, гендерну рівність, права жінок та емансипацію. Ймовірно, що ці проблеми були не надто актуальними для звичайних жінок у складній дійсності української еміграції після Другої світової війни в Німеччині.

Через брак коштів, а також у зв'язку з тим, що переважна більшість членкинь ОУЖ та читачок переїхали до США, Канади чи інших країн, куди вони виїхали на постійне проживання, журнал «Громадянка» у 1950 р. припинив своє існування.

Таким чином, українське жіноцтво, що переживало усі складнощі післявоєнного часу, непевного становища у статусі політичних біженців та низку інших труднощів та суперечностей зуміло організувати видання жіночих журналів у Ді-Пі таборях. Одним із таких був часопис «Громадянка», що постав як друкований орган ОУЖ та виходив протягом 1946–1950 рр. Це видання є важливим джерелом до вивчення діяльності ОУЖ, адже його матеріали дають можливість розкрити інституційну будову ОУЖ, виділити основні напрями діяльності об'єднання, простежити співпрацю ОУЖ з іншими українськими жіночими організаціями за кордоном, окреслити особливості таборового періоду крізь призму жіночого бачення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Українського вільного університету. Тека «ОУЖ». II з'їзд ОУЖ. Секретарський звіт про працю Головної управи і Об'єднання українських жінок на еміграції. 39 арк.
2. Голуб М. Делегатура ОУЖ в Регенсбурзі. *Регенсбург. Статті. Спогади. Документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. С. 420–423.
3. Громадянка. 1946. Ч. 1.
4. Громадянка. 1947. Ч. 8.
5. Громадянка. 1948. Ч. 9–10.
6. Громадянка. 1949. Ч. 7–8.
7. Жіноцтво виконало обов'язок. *Громадянка*. 1948. Ч. 5–6. С. 3.
8. Запольська Л. Українська преса в Австрії повоєнного часу (1945–1949). URL: http://korolenko.kharkov.com/virtual_vistavki/Journals/Zapolska.pdf (дата звернення: 10.11.2019)
9. Кисілевська О. Ольга Кобилянська [спогади]. *Громадянка*. 1946. Ч. 4. С. 5–11.
10. Козак І. Об'єднання українських жінок у Німеччині. *50-ліття СФУЖО. Ювілейна книга Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (1948–1998)* / ред. М. Шпір. Торонто, 2002. С. 170–172.
11. Козак С. Проблема Ді-Пі в часописі «Українські вісті». *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 11. С. 1–3.
12. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Т. 1: Роки 1945–1951. Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Белея, 1985. 429 с.
13. Мудрий В. Українська еміграція в Європі. *Ювілейний календар-альманах Українського народного союзу на звичайний рік 1949*. Джерзі Сіті, 1949. С. 107–123.
14. На громадській ниві (до 25-ліття Центрального представництва української еміграції в Німеччині) / ред. О. Зеленецький. Мюнхен, 1972. 96 с.
15. На пресовий фонд «Громадянки». *Громадянка*. 1950. Ч. 1–3. С. 11.
16. Нагірна С. Праця українського жіноцтва в Регенсбурзі – в оселі й області. *Регенсбург. Статті. Спогади. Документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. С. 393–419.
17. Наш Другий з'їзд. *Громадянка*. 1947. Ч. 5. С. 4.
18. Наші членки в Канаді. *Громадянка*. 1948. Ч. 9–10. С. 15.
19. НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені проф. Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія». Архів Лярисси Музички. Спр. «Матеріали Стефанії Зварун». 1 арк.
20. Об'єднання українських жінок на еміграції. Делегатура в Ельвангені. *Один рік в таборі Ельванген*. Ельванген, 1947. С. 49–51.
21. Павликовська І. Об'єднання українських жінок у Німеччині. *35 років Об'єднання українських жінок у Німеччині, 1945–1980*. Мюнхен: ОУЖ, 1980. С. 13–28.
22. По трьох роках. *Громадянка*. 1949. Ч. 1–2. С. 4.
23. Подяка «Громадянки». *Громадянка*. 1950. Ч. 1–3. С. 9.
24. Присяжний М. Преса української еміграції в Німеччині: становлення, розвиток, тематична політика (1945–1953). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 220 с.
25. Рибачок І. Основні напрями діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції (1945–1950). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. С. 47–55.
26. Сидоренко Н.М. Журналістська «планета Ді Пі»: Українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945–1950). Київ, 2000. 176 с.
27. Сулима О. Об'єднання українських жінок Німеччини. *Українка у Вільному світі. Збірник, виданий у 75-ліття українського жіночого руху і 10-ліття Світової федерації українських жіночих організацій*. Нью-Йорк, 1959. С. 47–51.
28. Тарасов В. Візуальна публіцистика як історичне джерело. Альманах «ДіПініада» (1946–1947). Харків, 2017. 140 с.

29. Українка. Ганновер, 1946. Ч. 1.
30. Українка на чужині. Ділінген, 1948. Ч. 1.
31. Що роблять наші делегатки в Америці. *Громадянка*. 1949. Ч. 1-2. С. 5–7.
32. Ясь О. «Орлик» (1946–1948) – часопис тaborової доби (показчик змісту). *Молода нація: Альманах*. Київ: Смолоскип, 2002. № 4 (25). С. 221–238.
33. Bohachevsky-Chomiak M. The Women's Movement in the DP Camps. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II* / ed. W. Isajiw, Y. Boshyk, R. Senkus. Edmonton: CIUS, 1992. P. 201–219.
34. Boshyk Y., Balan B. Political refugees and «displaced persons» 1945–1954. A selected bibliography and guide to research with special reference to the Ukrainians. Edmonton, 1982. 424 p.

References

1. Arkhiv Ukrainskoho vilnoho universytetu. Teka «OUZh». II zizd OUZh. Sekretarskyi zvit pro pratsiu Holovnoi upravly i Obiednannia ukraïnskykh zhinok na emihratsii. 39 ark.
2. Holub M. Delehatura OUZh v Regensburzi. *Regensburh. Statti. Spohady. Dokumenty. Do istorii ukraïnskoi emihratsii v Nimechchyni pislia Druhoi svitovoi viiny*. Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1985. S. 420–423.
3. Hromadianka. 1946. Ch. 1.
4. Hromadianka. 1947. Ch. 8.
5. Hromadianka. 1948. Ch. 9-10.
6. Hromadianka. 1949. Ch. 7-8.
7. Zhinotstvo vykonalo oboviazok. *Hromadianka*. 1948. Ch. 5-6. S. 3.
8. Zapolska L. Ukrainska presa v Avstrii povoiennoho chasu (1945–1949). URL: http://korolenko.kharkov.com/virtual_vistavki/Journals/Zapolska.pdf (data zvernennia: 10.11.2019).
9. Kysilevska O. Olha Kobylinska [spohady]. *Hromadianka*. 1946. Ch. 4. S. 5–11.
10. Kozak I. Obiednannia ukraïnskykh zhinok u Nimechchyni. *50-littia SFUZhO. Yuvileina knyha Svitovoi Federatsii Ukraïnskykh zhinochykh Orhanizatsii (1948–1998)* / red. M. Shpir. Toronto, 2002. S. 170–172.
11. Kozak S. Problema Di-Pi v chasopysi «Ukraïnski visti». *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. 2013. № 11. S. 1–3.
12. Maruniak V. Ukrainska emihratsiia v Nimechchyni i Avstrii po Druhii svitovii viini. T. 1: Roky 1945–1951. Miunkhen: Akademichne vyd-vo d-ra Petra Beleia, 1985. 429 s.
13. Mudryi V. Ukrainska emihratsiia v Evropi. *Yuvileinyi kalendar-almanakh Ukrainskoho narodnoho soiuzu na zvychnyri rik 1949*. Dzherzi Siti, 1949. S. 107–123.
14. Na hromadskii nyvi (do 25-littia Tsentralnoho predstavnytstva ukraïnskoi emihratsii v Nimechchyni) / red. O. Zelenetskyi. Miunkhen, 1972. 96 s.
15. Na presovyi fond «Hromadianky». *Hromadianka*. 1950. Ch. 1-3. S. 11.
16. Nahirna S. Pratsia ukraïnskoho zhinotstva v Regensburzi – v oseli y oblasti. *Regensburh. Statti. Spohady. Dokumenty. Do istorii ukraïnskoi emihratsii v Nimechchyni pislia Druhoi svitovoi viiny*. Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1985. S. 393–419.
17. Nash Druhyi zizd. *Hromadianka*. 1947. Ch. 5. S. 4.
18. Nashi chlenky v Kanadi. *Hromadianka*. 1948. Ch. 9-10. S. 15.
19. NDTs «Instytut doslidzhen ukraïnskoi diaspori imeni prof. Lubomyra Wynara» Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Arkhiv Liaryssy Muzychky. Spr. «Materialy Stefanii Zvarun». 1 ark.
20. Obiednannia ukraïnskykh zhinok na emihratsii. Delehatura v Elvanheni. *Odyn rik v tabori Elvangen*. Elvangen, 1947. S. 49–51.
21. Pavlykovska I. Obiednannia ukraïnskykh zhinok u Nimechchyni. *35 rokiv Obiednannia ukraïnskykh zhinok u Nimechchyni, 1945–1980*. Miunkhen: OUZh, 1980. S. 13–28.
22. Po trokh rokakh. *Hromadianka*. 1949. Ch. 1-2. S. 4.
23. Podiaka «Hromadianky». *Hromadianka*. 1950. Ch. 1-3. S. 9.
24. Prysiazhnyi M. Presa ukraïnskoi emihratsii v Nimechchyni: stanovlennia, rozvytok, tematychna polityka (1945–1953). Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2000. 220 s.
25. Rybachok I. Osnovni napriamy diialnosti Obiednannia ukraïnskykh zhinok na emihratsii (1945–1950). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky»*. Ostroh, 2019. S. 47–55.
26. Sydorenko N.M. Zhurnalistska «planeta Di Pi»: Ukrainska presa u taborakh viiskovopolonenykh, peremishchenykh osib i bizhentsiv u Yevropi pislia II Svitovoi viiny (1945–1950). Kyiv, 2000. 176 s.
27. Sulyma O. Obiednannia ukraïnskykh zhinok Nimechchyni. *Ukrainka u Vilnomu sviti. Zbirnyk, vydanyi u 75-littia ukraïnskoho zhinochoho rukhu i 10-littia Svitovoi federatsii ukraïnskykh zhinochykh orhanizatsii*. Niu-York, 1959. S. 47–51.
28. Tarasov V. Vizualna publitsystyka yak istorychne dzherelo. Almanakh «DiPiniada» (1946–1947). Kharkiv, 2017. 140 s.
29. Ukrainka. Hannover, 1946. Ch. 1.
30. Ukrainka na chuzhyni. Dillinhen, 1948. Ch. 1.
31. Shcho robliat nasi delehatky v Amerytsii. *Hromadianka*. 1949. Ch. 1-2. S. 5–7.
32. Ias O. «Orlyk» (1946–1948) – chasopys taborovoi doby (pokazhchyk змісту). *Moloda natsiia: Almanakh*. Kyiv: Smoloskyp, 2002. № 4 (25). S. 221–238.
33. Bohachevsky-Chomiak M. The Women's Movement in the DP Camps. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II* / ed. W. Isajiw, Y. Boshyk, R. Senkus. Edmonton: CIUS, 1992. P. 201–219.
34. Boshyk Y., Balan B. Political refugees and «displaced persons» 1945–1954. A selected bibliography and guide to research with special reference to the Ukrainians. Edmonton, 1982. 424 p.